

Το θέλημα του Θεού και η ελευθερία του ανθρώπου

i) Εισαγωγή

Η κατατοπιστική και εμπειριστατωμένη ιστορικο-θεολογική εισήγηση του Αγίου Μεσσηνίας διευκολύνει την παρουσίαση του δικού μου θέματος, το οποίο εστιάζεται στη σχέση του θελήματος του Θεού με το θέλημα του ανθρώπου. Αφορμή για τα όσα θα πω θα αποτελέσουν οι δογματικές έριδες του έκτου και εβδόμου αιώνα με αφορμή τις αιρέσεις του ωριγενισμού και του μονοθελητισμού.

ii) Ο ωριγενισμός και η θεολογία του

Τον έκτο αιώνα η Εκκλησία αναμετρήθηκε με την αίρεση του ωριγενισμού, ο οποίος ανάγεται στη διδασκαλία του Ωριγένη (3^{ος} αιώνας), και ο οποίος καταδικάστηκε από την Πέμπτη Οικουμενική Σύνοδο. Σύμφωνα με το μεταφυσικό σύστημα του ωριγενισμού, όλες οι ψυχές ήταν αρχικά ενωμένες με τον Θεό. Κάποια όμως στιγμή, εξαιτίας του κόρου, του κορεσμού δηλαδή που τους προξένησε η σχέση τους με τον Θεό, απομακρύνθηκαν από αυτόν. Για τον λόγο αυτό καταδικάστηκαν να εγκλωβιστούν σε ανθρώπινα σώματα. Η ταλαιπωρία που συνεπάγεται η εν σώματι ζωή θα είχε ως αποτέλεσμα ένα είδος παιδαγωγίας που θα επανέφερε τις ανθρώπινες ψυχές κοντά στον Θεό. Για κάποιες ψυχές, πιο δύστροπες, ανυπότακτες, και αμαρτωλές, η παιδαγωγία αυτή θα συνεχιζόταν και στην άλλη ζωή, στις φλόγες και το μαρτύριο της κολάσεως. Τελικά, μέσα από την οδύνη και τον πόνο, όλες οι ψυχές θα κατανοούσαν το σφάλμα τους και θα επέστρεφαν στον Θεό, από τον οποίο αρχικά και εξέπεσαν (πρόκειται για τη γνωστή θεωρία της αποκατάστασης των πάντων). Ακόμα κι ο διάβολος τελικά θα ενωνόταν με τον Θεό. Το κοσμικό δράμα θα ολοκληρωνόταν με ένα προδικασμένο και αναπότρεπτο *happy end*. Βέβαια, δεν αποκλείεται οι ψυχές που επέστρεψαν στον Θεό να ... ένιωθαν κόρο και πάλι, οπότε η ίδια ιστορία θα επαναλαμβανόταν, ενδεχομένως ξανά και ξανά, *ad infinitum*.

Το θεολογικό και πνευματικό σύστημα που περιγράψαμε χαρακτηρίζεται από πεσιμισμό ως προς το νόημα και την αξία αυτής εδώ της ζωής – ίσως γι' αυτό ο ωριγενισμός να υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής στους μοναστικούς κύκλους. Ο υλικός κόσμος με τον πλούτο και την ομορφιά του που συχνά μας κόβουνε την ανάσα δεν είναι, για τη θεολογία του ωριγενισμού, τίποτε περισσότερο από το θέατρο μιας σκληρής παιδαγωγίας της ψυχής, η οποία της επιβάλλεται άνωθεν εξαιτίας μιας προϊστορικής αμαρτίας της. Ο άνθρωπος είναι κατά βάση μια πνευματική ύπαρξη εγκλωβισμένη στο σώμα, το οποίο δημιουργείται *μετά* την ψυχή, με σκοπό την επώδυνη παιδαγωγία της. Στο σύστημα αυτό βλέπουμε όλη εκείνη την πλατωνικής

προέλευσης υποτίμηση της ύλης, του κόσμου, και της ιστορίας. Βλέπουμε επίσης μια δυαλιστική ανθρωπολογία. Ο άνθρωπος είναι η ψυχή, που κατοικεί σε ένα σώμα. Η σωτηρία του ανθρώπου συνδέεται με τη 'σωτηρία' από το σώμα του.

Για το σύστημα του ωριγενισμού η ανθρώπινη ενέργεια είναι επικίνδυνη. Η πρώτη άλλωστε κίνησή της, η πρώτη 'πράξη' θα λέγαμε της ανθρώπινης ψυχής, την απομάκρυνε από τον Θεό, εγκαινιάζοντας το δράμα της ανθρώπινης ιστορίας. Η ανθρώπινη ελευθερία είναι επίσης επικίνδυνη, διότι μπορεί να οδηγήσει μακριά από τον Θεό ακόμα και όσους βρίσκονται σε στενότερη ενότητα και κοινωνία μαζί του – όπως συνέβη αρχικά με τις ψυχές. Στην πραγματικότητα η ανθρώπινη ελευθερία αποτελεί διαρκή κίνδυνο για την ανθρώπινη σωτηρία, εφόσον, ακόμα και στην βασιλεία των ουρανών, η ύπαρξή της εγγυάται τη δυνατότητα του ανθρώπου, κάθε ανθρώπου, να πει, και πάλι, όχι στον Θεό. Υπό την έννοια αυτή, η ελευθερία στο σύστημα του ωριγενισμού υπερτονίζεται. Από την άλλη όμως μεριά, η ίδια αυτή ελευθερία στο ίδιο σύστημα καταστρατηγείται, εφόσον όλοι τελικά θα σωθούν. Η παιδαγωγία του Θεού θα οδηγήσει τον άνθρωπο, αναπόφευκτα, και πάλι κοντά του. Η αναπόφευκτη σωτηρία όλων των ανθρώπων αναιρεί την ελευθερία τους και σχετικοποιεί τις επιλογές τους. Τελικά δεν φαίνεται να έχει και τόσο μεγάλη σημασία εάν κανείς επιλέγει το καλό ή το κακό, εάν κανείς επιλέγει την ανηφορική στενωπό της αρετής ή τον ευρύχωρο δρόμο της αμαρτίας – εφόσον η κατάληξη θα είναι για όλους η ίδια: η σωτηρία, η αποκατάσταση των πάντων. Η ανθρώπινη ελευθερία, σύμφωνα με τη θεολογία του ωριγενιστικού 'μύθου', ή είναι ανύπαρκτη – εφόσον τελικά όλοι θα επιστρέψουν 'υποχρεωτικά' στον Θεό, όλοι, δηλαδή, 'υποχρεωτικά' θα σωθούν – ή, όταν υπάρχει, συντηρεί στο διηνεκές τον κίνδυνο μιας νέας πτώσης του ανθρώπου – οπότε μάλλον θα ήταν καλύτερο να την αναιρέσουμε.

iii) Σύγχρονες παρενέργειες της ωριγενιστικής θεολογίας και πνευματικότητας

Όσο κι αν το σύστημα του ωριγενισμού που συνοπτικά περιγράψαμε φαντάζει ξένο προς το κοσμοείδωλο και την αυτοκατανόηση του σύγχρονου ανθρώπου, εμφανίζει, ωστόσο, στοιχεία που ανιχνεύονται τόσο στην πνευματική μας ζωή, όσο και στο λόγο που απευθύνουμε ως ιερείς και πνευματικοί στους ανθρώπους. Για παράδειγμα, η πλατωνική προέλευσης υποβάθμιση του ανθρώπινου σώματος χάριν της 'αθάνατης' ψυχής, που συχνά πρυτανεύει στον εκκλησιαστικό χώρο, υπονομεύει τα κεντρικά δόγματα της δημιουργίας, της ενσάρκωσης, και της ανάστασης, δηλαδή της σωτηρίας του ανθρώπου ως ψυχοσωματικής ενότητας. Αντίθετα, μια αντι-ωριγενιστική, δηλαδή βιβλική, ανθρωπολογία μας κατευθύνει στην προσπάθεια να καλύψουμε όχι μόνο τις ψυχικές και πνευματικές, αλλά και τις σωματικές ανάγκες του συνανθρώπου: να διακονήσουμε τον άρρωστο, να ταϊσουμε τον φτωχό, και να ντύσουμε τον γυμνό, όπως μάς παραγγέλλει η παραβολή της τελικής κρίσης. Η αντίληψη του ανθρώπου όχι μόνο ως 'πνεύματος' αλλά και ως σώματος συνδέεται επίσης, για παράδειγμα, με

τη συμβουλευτική του γάμου: τι θα συμβουλέψουμε ένα νέο παιδί που συμπαθεί μια κοπέλα για τον καλό της χαρακτήρα, θεωρεί όμως την εμφάνισή της αποκρουστική; Η αντίληψη του ανθρώπου ως ενιαίας ψυχοσωματικής ενότητας καθορίζει και το σεβασμό μας για το σώμα του μετά τον θάνατο: σεβόμαστε και τιμάμε τα σώματα των νεκρών ως ναούς του Αγίου Πνεύματος αλλά και ως αναπόσπαστα στοιχεία της προσωπικής ταυτότητας των αγαπημένων μας ανθρώπων.

Αντίθετα, η περιφρόνηση του ανθρώπινου σώματος μπορεί να οδηγήσει στον υπερτονισμό και την απολυτοποίηση της άσκησης με αδιάκριτο τρόπο. Ας αναφέρω τέσσερις εκδοχές μιας τέτοιας αντίληψης. Μια πρώτη μορφή αδιάκριτης απολυτοποίησης της άσκησης συνίσταται στον υπερτονισμό της αγαμίας και την περιφρόνηση του γάμου. Μια δεύτερη μορφή ασκητικής αδιακρισίας εμφανίζεται όταν υπερτονίζουμε τη σωματική άσκηση αλλά παραθεωρούμε τα έργα της αγάπης, λ.χ. της ελεημοσύνης και της ιεραποστολής. Αρκεί εδώ να θυμίσουμε τα λόγια του προφήτη Ησαΐα, σύμφωνα με τα οποία ο Θεός μισεί τις νηστείες του άδικου ανθρώπου. Μια τρίτη μορφή αδιάκριτης άσκησης είναι εκείνη η άσκηση που ξεπερνά τις δυνάμεις μας. Μια μορφή άσκησης που βλάπτει την υγεία αποτελεί εξίσου κακή επιλογή όσο και η απουσία της άσκησης. Θυμίζουμε τη γνωστή ιστορία από το Γεροντικό: όταν είδαν κάποιον ξακουστό Γέροντα να ξεκουράζει το σώμα του με τρόπο που εθεωρείτο ακατάλληλος για τη σκληρή ζωή της ερήμου, εκείνος απάντησε ότι 'δεν έχουμε διδαχθεί να είμαστε σωματοκτόνοι, αλλά παθοκτόνοι'. Δεν έχουμε δικαίωμα να φθείρουμε τον ναό του Θεού, δηλαδή το σώμα μας. Αλλά πολύ περισσότερο δεν έχουμε το δικαίωμα να φθείρουμε τα σώματα των άλλων ανθρώπων, επιβάλλοντάς τους εγκράτειες και νηστείες που ξεπερνούν τις δυνάμεις τους και βλάπτουν την υγεία τους. Μια τέταρτη μορφή αδιάκριτης άσκησης έχει να κάνει με την έμφαση που δίνεται στην άσκηση του σώματος (λ.χ. νηστεία) σε αντίθεση με την άσκηση της ψυχής (λ.χ. τον έλεγχο της γλώσσας, του θυμού, της υπερηφάνειας κλπ.). Μια πέμπτη και τελευταία μορφή υπερτονισμού της σωματικής άσκησης συνίσταται στην προβολή της ως κύριας οδού σωτηρίας κατ' αντιπαράθεση προς τη λειτουργική ζωή και το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Μια τέτοια νοοτροπία αφενός υποβαθμίζει τη σχέση των ανθρώπων με τη λειτουργική και μυστηριακή ζωή, και κατά συνέπεια υποβαθμίζει την πνευματική τους ανάπτυξη, και αφετέρου υπονομεύει τη συγκρότηση, ενότητα, και λειτουργία της Εκκλησίας. Φαινόμενα όπως η αποστέρηση των ανθρώπων από το ποτήριο της ζωής επειδή δεν μπορούν να εφαρμόσουν την υπερβολική πολλές φορές άσκηση που τους επιβάλλουμε ως προετοιμασία για τη Θεία Κοινωνία· ή η συμβουλή που ενίοτε δίνουμε στους ανθρώπους να κοινωνάνε όχι στην κεντρική ευχαριστιακή σύναξη της Κυριακής αλλά τα Σάββατα, ή την περίοδο της σαρακοστής, στις Προηγιασμένες, για να μπορούν την προηγούμενη μέρα να νηστεύουν το λάδι, αποτελούν εκφάνσεις μιας τέτοιας νοοτροπίας.

Ένα δεύτερο αρνητικό στοιχείο από την ωριγενιστική κοσμοθεωρία που αξίζει να επισημάνουμε είναι η απαισιόδοξη θεώρηση της ιστορίας και των ανθρώπινων έργων, η οποία όμως συχνά εμποτίζει και δηλητηριάζει και τις δικές μας συνειδήσεις.

Η απαξίωση αυτής εδώ της ζωής και η έμφαση στην ‘ματαιότητα των εγκοσμίων’ οδηγεί συχνά τους χριστιανούς στο να αποσύρονται με ηττοπάθεια στο περιθώριο της ιστορίας, αφήνοντας το προσκήνιο της βορά στους εχθρούς του Θεού και του ανθρώπου. Ένα από τα χειρότερα πράγματα που μπορούμε να κάνουμε ως ιερείς είναι να αποθαρρύνουμε τους ανθρώπους, και μάλιστα τους νέους ανθρώπους, υπερτονίζοντας είτε τις δυσκολίες της ζωής, είτε την ματαιότητα των εγκοσμίων. Εξίσου προβληματικό είναι το να καθηλώνουμε τους χριστιανούς στον ιδιωτικό χώρο, αποσιωπώντας ή και αρνούμενοι ανοιχτά τις ‘πολιτικές’ τους ευθύνες. Σε αντίθεση με την αστρολογία, τη *new age*, και διάφορες θρησκευτικές σέκτες, ο χριστιανισμός είναι δημόσια θρησκεία. Χώρος δράσης της είναι όχι μόνο ο ιδιωτικός αλλά και ο δημόσιος χώρος. Οι χριστιανοί έχουν κληθεί να αγαπούν τον κόσμο και τον χρόνο ως δημιουργήματα του αγαθού Θεού. Στέκονται υπεύθυνα απέναντι στην ιστορία, διότι αυτή αποτελεί τη δυνατότητα που μας έδωσε ο Θεός για να μεταμορφώσουμε τον εαυτό μας και να διακονήσουμε τους ανθρώπους.

Ένα τρίτο στοιχείο του ωριγενιστικού μύθου στο οποίο αξίζει να σταθούμε και το οποίο συνδέεται άμεσα με το θέμα μας, είναι η τόσο δημοφιλής στις μέρες μας θεωρία της αποκατάστασης των πάντων – η θεωρία, δηλαδή, σύμφωνα με την οποία όλοι τελικά θα σωθούν, μιας και ο Θεός ‘είναι καλός’. Αυτός ο σύγχρονος μαρκιωνιτισμός σχετικοποιεί τη διάκριση ανάμεσα στο καλό και το κακό, ανοίγοντας διάπλατα την πόρτα σε έναν ακραίο κυνισμό που επιτρέπει τα πάντα, εφόσον ο μάρτυρας και ο βασανιστής του θα έχουν τελικά την ίδια μοίρα. Στο σύμπαν του ωριγενισμού ο θύτης θα θριαμβεύει αιώνια απέναντι στο θύμα του. Το σύμπαν του ωριγενισμού είναι ένα άδικο σύμπαν.

Απέναντι σ’ αυτό, η εκκλησιαστική παράδοση τονίζει την τεράστια σημασία των επιλογών αυτής εδώ της ζωής. Από αυτές εξαρτάται η αιώνια σωτηρία ή καταδίκη μας. Η ελευθερία μας είναι ένα δώρο του Θεού που θα πρέπει να το πάρουμε πολύ σοβαρά. Το πώς θα την χειριστούμε θα καθορίσει εάν θα συγκροτήσουμε έναν αγαπώντα εαυτό, που θα χαίρεται την αγάπη των ανθρώπων και του Θεού στη βασιλεία του, ή ένα σκληρό και εγωκεντρικό εαυτό, που θα ‘βोλεύεται’ μόνο στην κόλαση – την οποία, θυμίζω, ο Ντοστογιέφσκι έχει ορίσει ως ‘το μαρτύριο του να μην αγαπάει κανένας’.

iv) Η πρόνοια του Θεού και η ελευθερία του ανθρώπου

Όταν ο Άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής, ο κατεξοχήν υπερασπιστής της δυοθελητικής Χριστολογίας, ήταν εξόριστος στη Βιζύη, τον επισκέφτηκε ο μονοθελήτης επίσκοπος Θεοδόσιος, για να τον πείσει να συμβιβαστεί με το μονοθελητισμό. Κατά την έναρξη της συνάντησής τους διημείφθη μεταξύ τους ο εξής διάλογος:

ΘΕΟΔ. Πώς είσαι αββά μου;

ΜΑΞ. Όπως προώρισε ο Θεός προ των αιώνων τα σχετικά με τη ζωή μου, έτσι είμαι.

ΘΕΟΔ. Τι δηλαδή; Προαιωνίως προώρισε ο Θεός τα σχετικά με τον καθένα μας;

ΜΑΞ. Εάν προγνώρισε, οπωσδήποτε και προώρισε.

ΘΕΟΔ. Τι σημαίνουν τα ‘προγνώρισε’ και ‘προώρισε’;

ΜΑΞ. Η πρόγνωση αφορά τις έννοιες, τους λόγους, και τα έργα που εξαρτώνται από εμάς, ενώ ο προορισμός αφορά όσα μάς συμβαίνουν χωρίς να εξαρτώνται από εμάς.

ΘΕΟΔ. Ποια είναι αυτά που εξαρτώνται από εμάς και ποια είναι αυτά που δεν εξαρτώνται από εμάς; [...]

ΜΑΞ. Από εμάς εξαρτώνται όλα όσα είναι εκούσια, δηλαδή οι αρετές και οι κακίες. Δεν εξαρτώνται από εμάς οι διαφόρων τύπων τιμωρίες που μας βρίσκουν, ή τα αντίθετα από αυτές. Δεν εξαρτάται δηλαδή από εμάς ούτε η αρρώστια που μας τιμωρεί, ούτε η υγεία που μας ευφραίνει – παρόλο που εξαρτώνται από εμάς οι αιτίες που τις προξενούν. Για παράδειγμα, αιτία της αρρώστιας είναι η αταξία, ενώ της υγείας η ευταξία. Και αιτία της βασιλείας των ουρανών είναι η τήρηση των εντολών, ενώ η παράβασή τους αποτελεί την αιτία του αιωνίου πυρός.

ΘΕΟΔ. Τι λοιπόν; Γι’ αυτό θλίβεσαι σ’ αυτήν εδώ την εξορία, επειδή έπραξες κάτι άξιο αυτής της θλίψης;

ΜΑΞ. Παρακαλώ χάρη στη θλίψη αυτή ο Θεός να περιορίσει τις τιμωρίες που θα υποστώ για όσα αμαρτήματα διέπραξα απέναντί του παραβαίνοντας τις εντολές του που δικαιώνουν τον άνθρωπο.

Ο Μάξιμος εδώ επισημαίνει το αυτονόητο: η ανθρώπινη ελευθερία έχει όρια. Υπάρχουν πράγματα, όπως οι εξωτερικές συνθήκες της ζωής μας, τα οποία δεν εξαρτώνται από εμάς. Αυτά τα καθορίζει η πρόνοια του Θεού. Το πώς όμως εμείς θα ανταποκριθούμε σε όσα δεν εξαρτώνται από εμάς, το εάν θα υπακούσουμε ή θα παραβούμε τις εντολές του Θεού, κλπ. είναι στην εξουσία μας, εξαρτάται από την ελεύθερη θέλησή μας.

Η πίστη στη σημασία της ανθρώπινης θέλησης και ελευθερίας δεν ήταν πάντοτε αυτονόητη για τους χριστιανούς. Αντιθέτως, μια βαθιά δυσπιστία τόσο για την ανθρώπινη θέληση όσο και για την ανθρώπινη ενέργεια, τη δυνατότητα δηλαδή του ανθρώπου να αποφασίζει και να πράττει, επανήλθε πολλές φορές στο προσκήνιο της χριστιανικής ιστορίας. Θυμίζω τρεις περιπτώσεις. Τον τέταρτο αιώνα είχαμε την αίρεση του απολλιναρισμού. Η αίρεση αυτή εκκινούσε από την πεποίθηση ότι η ανθρώπινη θέληση αντιμάχεται τη θεία θέληση, διότι είναι δήθεν σχεδόν εξ ορισμού ασταθής και αμαρτωλή, και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι ο Χριστός δεν είχε ανθρώπινη θέληση, διότι, σε διαφορετική περίπτωση, θα ήταν και ο ίδιος αμαρτωλός.

Μια ‘επανεκδοση’ της αίρεσης αυτής συναντάμε στον μονοθελητισμό του εβδόμου αιώνα. Σύμφωνα με τη διδασκαλία του, ο Χριστός είχε μόνο μία θέληση, διότι η ανθρώπινη θέλησή του είχε κατά κάποιο τρόπο αφανιστεί από την κυριαρχία της θείας θέλησης. Αντίστοιχη υποβάθμιση της ανθρώπινης θέλησης και ελευθερίας συναντάμε στον Άγιο Αυγουστίνο τον πέμπτο αιώνα και στους ακραίους ακολούθους του, τον Λούθηρο και τον Καλβίνο, τον δέκατο έκτο αιώνα. Το δόγμα του διπλού προορισμού που διατύπωσε ο Καλβίνος αποτελεί την πιο ακραία αναίρεση της ανθρώπινης ελευθερίας: ο Θεός έχει προαιωνίως καθορίσει ποιοι θα σωθούν και ποιοι θα κολαστούν – και ο άνθρωπος δεν έχει καμία δυνατότητα να μεταβάλει την αμετάκλητη θεία απόφαση που τον αφορά. Ο προορισμός που πρεσβεύουν ο Λούθηρος και ο Καλβίνος διαφέρει από εκείνον του Μαξίμου. Είναι απόλυτος.

ν) Η θεολογία του εβδόμου αιώνα για την ανθρώπινη θέληση και η σημασία της

Ας μείνουμε όμως λίγο περισσότερο στον έβδομο αιώνα. Τι έχει άραγε να μας πει η θεολογία του εβδόμου αιώνα για την ανθρώπινη θέληση, το οποίο να αφορά εμάς σήμερα, και μάλιστα στο ποιμαντικό μας έργο;

Ένα πρώτο πράγμα που θα πρέπει να επισημάνουμε είναι ότι η θεολογία αυτή τονίζει την ... *ύπαρξη* της ανθρώπινης θέλησης. Θυμίζω ότι κάτι τέτοιο δεν ήταν καθόλου αυτονόητο για την αρχαία ελληνική φιλοσοφία – η οποία, όπως γνωρίζουμε, από την Αναγέννηση και μετέπειτα διατηρεί αμείωτη την επικαιρότητά της. Η φιλοσοφία αυτή, σε γενικές γραμμές, θεωρούσε ότι το θεμελιώδες πρόβλημα του ανθρώπου είναι γνωσιολογικής φύσεως. Ο άνθρωπος είναι κακός από άγνοια. ‘Ουδείς εκών κακός’, έλεγε ο Σωκράτης, κανένας δεν είναι κακός με τη θέλησή του. Εάν κανείς γνωρίζει το καλό, τότε και θα το πράξει. Η ανθρώπινη ελευθερία σχετικοποιείται, εφόσον σχεδόν αναπόφευκτα θα κάνει κανείς αυτό που γνωρίζει ότι είναι καλό.

Η χριστιανική παράδοση στο σημείο αυτό διαφοροποιείται από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Μπορεί κανείς να γνωρίζει το καλό και ωστόσο να ενεργεί αντίθετα σ’ αυτό, όχι μόνο από αδυναμία, αλλά και από επιλογή. Ο Μακιαβέλλι είχε κάποιο δίκιο όταν ισχυριζόταν ότι οι άνθρωποι είναι ‘καλοί’ μόνο όταν αυτό εξυπηρετεί τα συμφέροντά τους. Η αξία της γνώσης είναι σχετική. Για παράδειγμα, το να γνωρίσει κανείς τον εαυτό του είναι πιθανόν αναγκαία, αλλά σίγουρα όχι επαρκής συνθήκη για να τον αλλάξει. Η σύγχρονη ψυχολογία μάς αποκαλύπτει μυστικά της ανθρώπινης ψυχής, αυτό όμως δεν σημαίνει απαραίτητα ότι κάνει τον άνθρωπο καλύτερο. Η γνώση δεν συμβάλλει απαραίτητα στην ηθικοποίηση του ανθρώπου. Το γνωσιοκεντρικό ιδεώδες του διαφωτισμού κατέρρευσε με τους δύο παγκοσμίους πολέμους του 20^{ου} αιώνα. Το πιο ‘πολιτισμένο’ κράτος της εποχής, η Γερμανία, αιματοκύλισε δύο φορές την Ευρώπη, και μάλιστα, δυστυχώς, με τις ευλογίες των περισσότερων Γερμανών χριστιανών.

Μια χριστιανική, επομένως, ‘παιδεία’, κατήχηση, ή ποιμαντική, δεν μπορεί ποτέ να αποσκοπεί αποκλειστικά στο να πληροφορήσει ή στο να πείσει τον νου. Θα πρέπει επίσης να αποβλέπει και στο να εμπνεύσει και να μεταμορφώσει τη θέληση. Το κήρυγμα της Εκκλησίας οφείλει να καλεί σε μετάνοια και με τις δύο έννοιες του όρου: και στην αλλαγή, δηλαδή, του νου (μετά-νοια), αλλά και στη μεταβολή της θέλησης, στην απόφαση επιστροφής στον Θεό.

Η ανθρώπινη θέληση, όπως είπαμε, δεν αποτελεί δευτερεύουσα λειτουργία του νου, δεν είναι υποπροϊόν της γνώσης. Αποτελεί αυτόνομη λειτουργία της ανθρώπινης ύπαρξης. Αυτόνομη όμως δεν σημαίνει και ανεξάρτητη. Η θέληση, για τον Άγιο Μάξιμο, συνδέεται με τη λογικότητα, την αναζήτηση, και τη σκέψη. Η γνώση διευκολύνει την ορθή λειτουργία της θέλησης, η άγνοια, αντίθετα, την παρεμποδίζει. Γνωρίζουμε και από την αυτοβιογραφία μας και από την ποιμαντική μας εμπειρία ότι πολύ συχνά είναι πιο δύσκολο το να διακρίνουμε το θέλημα του Θεού από ό,τι το να το πράξουμε. Ένας από τους λόγους για τους οποίους το ανθρώπινο θέλημα του Χριστού παρέμενε σταθερά και αταλάντευτα προσανατολισμένο στην επιτέλεση του θείου θελήματος ήταν το ότι ο Χριστός γνώριζε ποιο ήταν αυτό το θέλημα. Είναι προφανές ότι οι καλές προθέσεις δεν αρκούν. Αποτελεί πολύ σημαντικό τμήμα της ποιμαντικής μας διακονίας το να βοηθήσουμε τους ανθρώπους να γνωρίσουν το θέλημα του Θεού και, πιο συγκεκριμένα, να διακρίνουν πώς το θέλημα αυτό εξειδικεύεται στη δική τους ζωή. Διαφορετικά, όσο και να θέλουν να συντονίσουν το θέλημά τους με το θείο θέλημα, δεν θα το πετύχουν, εάν δεν γνωρίζουν το θείο θέλημα. Για να μπορέσουμε να τους βοηθήσουμε θα χρειαστούμε την αρετή της *διάκρισης*.

Ωστόσο, το να γνωρίζει κανείς το θέλημα του Θεού προφανώς δεν αρκεί. Χρειάζεται και να το εφαρμόζει. Κάτι τέτοιο όμως δεν είναι πάντοτε εύκολο. Όπως συνόλη η ανθρώπινη ύπαρξη, έτσι και η θέληση είναι τραυματισμένη από την αμαρτία. Ο άνθρωπος, όσο και να το θέλει, δυσκολεύεται ή και αδυνατεί να επιλέξει το καλό, και μάλιστα να παραμείνει σταθερός και συνεπής σ’ αυτή του την επιλογή. Τη δυσκολία, ή μάλλον την αδυναμία αυτή του μεταπτωτικού ανθρώπου την επεσήμανε με κλασσικό τρόπο ο Απόστολος Παύλος στην *Προς Ρωμαίους*: ‘ου γαρ ό θέλω τούτο πράσσω, αλλ’ ό μισώ, τούτο ποιώ’. Η αμαρτία συχνά καθυποτάσσει και καθηλώνει την ανθρώπινη θέληση, ακόμα και όταν ο άνθρωπος βλέπει ότι αυτό τον οδηγεί στην καταστροφή. Η επίγνωση αυτής της πραγματικότητας, της ‘ασθένειας’, δηλαδή, ‘της ανθρωπίνης φύσεως’ μάς κάνει συγκαταβατικούς απέναντι στον αμαρτωλό άνθρωπο, τον οποίο καλούμαστε να ποιμάνουμε και να διακονήσουμε. Μας κατευθύνει επίσης στην επίκληση της χάριτος του Θεού, η οποία και μόνο μπορεί να θεραπεύσει την ανθρώπινη ψυχή και να ελευθερώσει την ανθρώπινη θέληση από την καταδυνάστευση της αμαρτίας.

Η θέληση, λοιπόν, του ανθρώπου έχει ανάγκη θεραπείας. Θυμίζουμε ότι ήδη τον πέμπτο αιώνα η Εκκλησία καταδίκασε τον Πελάγιο και τη διδασκαλία του, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος μπορεί να σωθεί με τις δικές του δυνάμεις. Η υπεραισιόδοξη αντίληψη του Πελαγίου καθιστά τη χάρη του Θεού περιττή. Η

διδασκαλία, ωστόσο, της Εκκλησίας μάς θυμίζει ότι η θεραπεία και ο εξαγιασμός της θέλησης, και γενικότερα του όλου ανθρώπου, επιτυγχάνονται από τη χάρη, δηλαδή τη μετοχή στη ζωή του Θεού, που προσφέρεται στα μυστήρια. Οι ορθόδοξοι θεολόγοι του εβδόμου αιώνα τόνιζαν ότι η ανθρώπινη θέληση του Χριστού ήταν εξαγιασμένη και θεωμένη ακριβώς επειδή ήταν ενωμένη με την θεότητα. Η ένωση του καθενός από εμάς με τον Θεό έγινε και γίνεται δια των μυστηρίων. Η μετοχή στα μυστήρια του βαπτίσματος, του χρίσματος, και της θείας ευχαριστίας καθαρίζει τον άνθρωπο και μεταμορφώνει τη θέλησή του. Χωρίς αυτό ο άνθρωπος δεν μπορεί να σωθεί. *Extra Ecclesiam nulla salus.*

Ούτε αυτό όμως είναι αρκετό. Χρειάζεται, στη συνέχεια, η άσκηση της θέλησης, η υπακοή στις εντολές του Θεού. Η υπακοή αυτή, στην οποία συχνά ως ιερείς καλούμε τους ανθρώπους, δεν αποσκοπεί στην καταστροφή, στον αφανισμό της ανθρώπινης θέλησης. Σε μια τέτοια περίπτωση θα γινόμασταν μονοθελίες, θα μεταφέραμε δηλαδή την αίρεση του μονοθελητισμού από το χριστολογικό στο ανθρωπολογικό επίπεδο. Εάν καταστραφεί η θέληση, τότε ο άνθρωπος αφενός θα πάψει να είναι εικόνα του Θεού, και αφετέρου *δεν θα είναι σε θέση να θέλει ούτε το καλό*. Στόχος, λοιπόν, της ποιμαντικής μας δεν μπορεί να είναι ο ευνουχισμός της ανθρώπινης ελευθερίας αλλά η θεραπεία, ο φωτισμός, και η μεταμόρφωσή της. Η εκκοπή του ιδίου θελήματος, για την οποία γίνεται τόσος λόγος στην ασκητική παράδοση, αφορά στο αμαρτωλό, όχι στο φυσικό ανθρώπινο θέλημα. Το φυσικό και υγιές θέλημα των ανθρώπων θα πρέπει να αναδειχθεί και να ωριμάσει, με τη δική μας βοήθεια. Δεν είναι στόχος της υπακοής το να κρατάμε τους ανθρώπους δια βίου σε πνευματική και ψυχολογική νηπιότητα, ούτε το να τους εξαρτάμε από το πρόσωπό μας, ούτε φυσικά το να τους επιβάλλουμε τα δικά μας εμπαθή, εγωκεντρικά θελήματα. Σκοπός της υπακοής είναι η μύηση των ανθρώπων στην ελευθερία που μας χάρισε ο Χριστός.

vi) Η ανθρώπινη ελευθερία

Η άσκηση της Εκκλησίας ελευθερώνει τον άνθρωπο. Τον ελευθερώνει καταρχάς από τα πάθη, που υποδουλώνουν την ελευθερία του. Του χαρίζει αυτό που ο Μάξιμος ονομάζει ‘η των παθών παντελής ελευθερία’. Αυτό δεν αποτελεί μόνο αρνητική (‘ελευθερία από’) αλλά και θετική (‘ελευθερία για’) μορφή ελευθερίας. Η υπέρβαση του κακού εαυτού μας μάς προσφέρει τη δυνατότητα *να κάνουμε πράγματα που τα πάθη μας δεν μας επέτρεπαν*. Πολύ περισσότερο μας παρέχει τη δυνατότητα *να είμαστε*, να υπάρχουμε, να ζούμε με ένα τρόπο που τα πάθη μας δεν μας επέτρεπαν. Η ελευθερία από πάθη όπως ο φθόνος, η μνησικακία, ή η απόγνωση συμβαδίζουν με την απελευθέρωση τεράστιων θετικών δυνάμεων της ανθρώπινης ψυχής.

Εκτός όμως από την ελευθερία από τα πάθη, υπάρχει και μια ακόμα, ανώτερη μορφή ελευθερίας, η ελευθερία δηλαδή ακόμα και από την ίδια τη φύση, η ανύψωση

του ανθρώπου στην *υπέρ φύσιν* κατάσταση. Πώς όμως επιτυγχάνεται αυτό; Τι είναι αυτό που όχι απλώς διασφαλίζει την ακεραιότητα του ανθρώπινου θελήματος αλλά και το ανυψώνει στο επίπεδο της θείας ζωής; Όσο και εάν φαίνεται εκ πρώτης όψεως παράδοξο, κάτι τέτοιο συμβαίνει μέσα από την ελεύθερη υποταγή του ανθρώπινου θελήματος στο θέλημα του Θεού. Εδώ κρύβεται το μυστήριο της υπακοής του ανθρώπου, το οποίο ανάγεται στην υπακοή του ίδιου του Χριστού. Η ύψιστη καταξίωση της ανθρώπινης θέλησης πραγματοποιείται όταν ο άνθρωπος δεν επιλέγει αυτό που θέλει ο ίδιος, αλλά αυτό που θέλει ο Θεός. Τότε η ανθρώπινη ελευθερία ανάγεται στο επίπεδο της θείας ελευθερίας, κατά κάποιο τρόπο ταυτίζεται κατά χάριν μαζί της.

Το αρχετυπικό υπόδειγμα υπακοής το συναντάμε στο περιστατικό της εναγώνιας προσευχής του Χριστού στη Γεθσημανή. Ο Χριστός θέλει ως άνθρωπος να αποφύγει το πικρό ποτήρι του πόνου και του θανάτου – κάτι που είναι απόλυτα φυσικό και υγιές. Εντούτοις, υποτάσσει το ανθρώπινο θέλημά του στο θείο θέλημα και έτσι το ταυτίζει μαζί του (ως προς το κοινό τους ‘θελητό’, δηλαδή αντικείμενο της θέλησης). Αντίστοιχα, ο άνθρωπος που ελεύθερα συναρμόζει το θέλημά του προς το θέλημα του Θεού βιώνει την ελευθερία του Θεού. Υπερβαίνει τα όρια της ανθρώπινης ελευθερίας και μετέχει στους ορίζοντες της θείας ελευθερίας. Η ελεύθερη υπακοή στον Θεό δεν δεσμεύει αλλά ελευθερώνει τον άνθρωπο. Τον κάνει να είναι ελεύθερος ακόμα και από τις ίδιες του τις επιθυμίες, ακόμα και από τα ίδια του τα θελήματα. Ένας τέτοιος άνθρωπος δεν στενοχωρείται βαθιά για τίποτα, διότι, έστω και εάν τα πράγματα έρχονται διαφορετικά από ό,τι ενδεχομένως θα τα ήθελε, θεωρεί ότι αυτό είναι το κατ’ ευδοκία ή κατά παραχώρηση θέλημα του Θεού, και αποδέχεται με χαρά αυτό το θέλημα. Αν έχει κάποια ανάγκη ή επιθυμία, ή αν ζητήσει κάτι στην προσευχή του και δεν του δοθεί, δεν ταραξεται, γιατί γνωρίζει ότι αυτό το θέλησε ή το επέτρεψε ο Θεός. Αν πάλι του δοθεί, και πάλι ειρηνεύει, σαν να το είχε ήδη. Έχοντας παραδοθεί στο θέλημα του Θεού δεν στενοχωριέται, ούτε φοβάται, διότι ό,τι επιτρέψει το θέλημα του Θεού, το αποδέχεται και το θέλει και ο ίδιος.

vii) Ελευθερία και επιλογές

Ζούμε σ’ ένα κόσμο, ο οποίος έχει θεοποιήσει τη νομιμοποίηση, τη μεγιστοποίηση, και την ικανοποίηση κάθε είδους επιθυμίας· σε έναν *φιλελεύθερο* κόσμο, ο οποίος έχει πάψει να πιστεύει ότι πρέπει να επιλέγουμε κάτι επειδή είναι καλό, και, αντίθετα, θεωρεί ότι κάτι είναι καλό, μόνο και μόνο επειδή κάποιος το επιλέγουν. Η επιλογή όμως από μόνη της δεν καταξιώνει αυτό που επελέγη. Ο άνθρωπος μπορεί πολύ εύκολα να καταστεί υποχείριο των εσφαλμένων επιλογών του· να χαλκεύσει ο ίδιος τα δεσμά της ελευθερίας του· να γίνει ανυπόμονος και στενάχωρος απέναντι σε οτιδήποτε εναντιώνεται στο θέλημά του.

Η ποιότητα της ελευθερίας δεν συναρτάται με την πληθώρα των επιλογών – ιδίως όταν οι επιλογές αυτές δεν είναι καλές. Αυτό που έχει κυρίως σημασία δεν είναι το να έχουμε πολλές επιλογές, αλλά το να μπορούμε να κάνουμε τη σωστή επιλογή. Ο εξαγιασμός του ανθρώπου περιορίζει, κατά κάποιο τρόπο, τις αμαρτωλές επιλογές του. Με τον τρόπο όμως αυτό του εξασφαλίζει μια ανώτερη μορφή ελευθερίας. Ο Αυγουστίνος είχε δίκιο όταν ισχυριζόταν ότι η ανώτερη μορφή ελευθερίας είναι εκείνη η οποία καθιστά την επιλογή της αμαρτίας αδύνατη. Αυτή είναι η ελευθερία του Θεού και των αγίων στη βασιλεία του. Η χριστιανική πίστη καλλιεργεί την φυσική και αγαθή θέληση του ανθρώπου. Αυτή που κάνει τον άνθρωπο να θέλει και να πράττει σταθερά και με συνέπεια το καλό, όπως ο Χριστός, από αγάπη στον Θεό και στον άνθρωπο.